

Jiří Valenta

SOVĚTSKÉ PŘEHODNOCENÍ ROZHODNUTÍ Z ROKU 1968 A „NĚŽNÁ REVOLUCE“

Velkou politickou zásluhu v tomto směru (katastrofické zhroutil socializmu ve východní Evropě) má politika Michaila Gorbačova v Sovětském svazu: rozpoutala celý tento proces. Pravděpodobně netušil, jaké síly se uvolní, a pravděpodobně je sám někdy překvapen. V každém případě perestrojka urychlila úsilí lidu o emancipaci.

Václav Havel, 1990

Nejedná se o to, že jsme podepsali špatnou dohodu. Faktem je, že sme nebyli schopni vytvořit opravdu vyspělou civilizovanou společnost, která by byla ekonomicky i demokraticky na stejné úrovni jako dnešní svět. To je důvod, proč se toto všechno v Evropě stalo... V okamžiku, kdy přišla jejich šance, (východoevropské) země okamžitě opustily sovětský blok. Samozřejmě, vždyť byly po čtyřiceti letech toho všeho smrtelně nemocné.

Alexander Bovin

Sověti bohužel až po listopadu 1989 oficiálně přiznali, že invaze do Československa v roce 1968 byla chybou, že politické řešení tehdejší československé krize by bylo bývalo výhodnější.

Přehodnocení a posléze odsouzení rozhodnutí provést invazi do Československa bylo součástí širšího, komplexního přehodnocování sovětské politiky z doby studené války, prováděného v rámci nového politického myšlení. Jak postupovali ve svých kritických analýzách kupředu, Gorbačov a jeho kolegové poznali - ač to dlouho nepřiznávali veřejně -, že sovětský reformní proces, převážně označovaný za perestrojku, má hodně společného s některými formami pražského jara. Tento závěr, k němuž interně dospívali na pozadí revoluce a demokratizace ve střední a východní Evropě, byl de facto rehabilitací Dubčekova osudného experimentu.

Ačkoli Gorbačovovo vedení nedalo podnět k důkladnému přehodnocení invaze z roku 1968, jako to učinilo u invaze do Afghánistánu, jeho politika vůči Československu a východní Evropě nicméně zaznamenala hluboké změny, což zase příznivě ovlivnilo překotně se valící politické změny v tomto regionu. Tváří v tvář potenciálně výbušným podmínkám v ČSSR a NDR a možnosti, že tvrdá ruka vůči nim by mohla poškodit americko-sovětské vztahy, se posléze (když už ne včas) rozhodlo obrátit se zády k ortodoxnímu leninismu a nebránit demokratizaci v těchto zemích.

Odrážela se v tom nová sovětská představa o národní bezpečnosti. Tato koncepce - i když se teprve vyvíjela - neobsahovala starý požadavek, aby na sovětské periferii byly jen leninské režimy. Skutečnost, že Sověti neintervenovali, aby ochránili ohrožené leninské režimy, které se později v sérii revolucí ve střední a východní Evropě v roce 1989 zhroutil, dokazuje, jak nesmírně se změnila sovětská představa o bezpečnosti státu.

Sovětské přehodnocení nákladů invaze

Ačkoli stabilita ve střední a východní Evropě byla sovětskou invazí do Československa načas zaručena, nebyla to stabilita, která by obstála pod náporům času.

Kromě toho náklady na invazi byly mnohem větší, než se dalo povrchním úsudkem odhadnout. Sověti dospěli k podobným závěrům koncem 80. let.

Invaze Varšavské smlouvy do Československa odpovídá charakteru vojenských intervencí do střední a východní Evropy, které začaly po druhé světové válce a v podstatě se nezměnily do revolučního roku 1989. První taková intervence byla provedena v roce 1956 do Maďarska, poslední do Polska v letech 1980-1981 byla pouze připravována, nicméně byla součástí stejného modelu. Vzhledem k dokladům sovětské ochoty použít síly (Maďarsko a Československo) tak nebylo nutné učinit v Polsku. Sovětská vojenská cvičení, která byla interpretována jako příprava na invazi, byla dostatečně hrozivá, aby uspíšila vnitřní polský vojenský puč. Tyto přímé i nepřímé intervence v letech 1956, 1968 a 1981 dokládaly pokračující sovětské obtíže při udržování komunistické vlády ve střední a východní Evropě. Sovětsští vůdci považovali tyto intervence za potřebné kvůli speciálnímu charakteru bezpečnostních zájmů, které se zcela liší od zájmů Spojených států v karibské oblasti. Avšak obě supervelmoci použily vojenské síly přímo i nepřímo, aby stabilizovaly krize v oblastech, které byly označovány za jejich strategický „zadní dvůr“. Byl to tento zájem, co například uspíšilo americkou intervenci na Grenadě v roce 1983 a v Panamě v roce 1989, a manévry armády USA poblíž hranic Nikaraguy v roce 1980-1981 se nijak nelišily od sovětských cvičení prováděných na hranicích Polska ve stejné době.

I kdyby někdo mohl vidět v těchto akcích dvou supervelmocí mlhavé paralely, jsou zde hluboké rozdíly. Do osvobození střední Evropy a odsunu sovětských vojsk z Afghánistánu byly intervence SSSR po druhé světové válce nekončícími okupacemi. Americké síly se naproti tomu rychle stáhly z Dominikánské republiky (1985), Grenady (1983) a z Panamy (1989). Kromě toho většina intervencí USA první poloviny tohoto století nebyla ani myšlena, natož použita jako prostředek permanentní kontroly.

Rovněž americké a sovětské motivy byly zcela rozdílné. Spojené státy se nemusely obávat vlivu karibských revolučních hnutí na svou vnitřní stabilitu; zneklidnil je především zmatek, protiamericky zaměřené násilí a potenciální eskalace protiamerické orientace zahraniční politiky kubánského typu. Sovětům však dělaly největší starosti v předgorbačovské éře právě ideologické odchylky v satelitních zemích střední a východní Evropy, které by ohrozily politickou i vojenskou odolnost bloku. Jak ale ukazují, Moskvě působilo starost i to, že humánnější formy vlády jako socialismus s lidskou tvářící Alexandra Dubčeka nebo program polské Solidarity mohly „nakazit“ sovětskou společnost a rozložit režim zevnitř.¹

Sovětské zájmy byly nejlépe definovány v případě Československa a Polska. I přes argumenty W. Ulbrichta nemusel se Sovětský svaz ani v roce 1968 ani v roce 1981 obávat, že některá z těchto zemí opustí Varšavskou smlouvu, tak jako to učinilo Maďarsko v roce 1956. Naopak - jak Dubčekovo vedení, tak Solidarita se zaručily, že budou respektovat sovětské požadavky v otázce bezpečnosti. Skutečné obavy Sovětů, které byly považovány za stejně životně důležité, představovala demokratizace strany a zrušení cenzury v Československu, v Polsku to pak byla legalizace svobodných odborů. To bylo považováno za neúnosné odchylky od leninského „starého myšlení“ - které by ovšem mohly později vést ke geopolitickým i vojenskopolitickým změnám poměrů.

Jak ukázali na příkladu Maďarska, Československa a Polska, měli sovětské vedoucí představitelé za předgorbačovské éry jasné představy o sovětské národní bezpečnosti, podle nichž byla střední a východní Evropa životně důležitá pro bezpečnost, ekonomickou a především politickou a ideologickou stabilitu Sovětského svazu. Aby si udrželi maximum vlivu v tomto regionu, museli sovětské vůdci zabránit šíření všech kritických tendencí v rámci socialismu, pokládáných a priori za antisovětské

¹ Valenta, J.: Abnormalization of the East Block. In: New York Times, 19. 8. 1968

a specifikovaných jednou jako „revizionistické“, jindy jako „eurokomunistické“, svou podstatou však prostě „buržoazní“. V této souvislosti se Kreml obával škály možných, vesměs neúnosných variant: a) odchodu některé členské země z Varšavské smlouvy (Maďarsko v roce 1956); b) obnovy skutečně multistranického systému v některé zemi Varšavské smlouvy (Maďarsko v roce 1956) nebo institucionalizace vpravdě pluralistických politických a společenských sil (jakými byly nové politické strany v ČSSR v roce 1968 a zejména nezávislé odbory v Polsku v letech 1980-1981), ohrožujících mocenský monopol komunistické strany; c) oslabení loajálnosti vůči režimu (Československo v roce 1968) nebo neschopnosti režimu zadržet tlak na uskutečnění změn v rámci akceptovaných limitů (Československo v roce 1968 i Polsko v roce 1980-1981).

Když byli sovětsí vedoucí činitelé konfrontováni s již popsaným vývojem ve střední a východní Evropě, usoudili, že mají právo a povinnost použít k ochraně svých zájmů vojenskou sílu. Kreml podle všeho nepochopil, že leninismus je pro střední Evropu naprosto nevhodný. Až donedávna spočívaly kořeny sovětské politiky především v despotismu na způsob tatarské a carské vlády a v mesiášských projevech ve stylu byzantských a leninských dogmat. Země střední Evropy oproti tomu zdědily převážně západní politické a kulturní tradice, a tak v té či oné době a podobě začaly usilovat o některý druh konstituční vlády.

Paradoxní je, že setrvávání Sovětů na ideologické ortodoxii mělo tendenci spíše podkopávat než zvyšovat účinnost střední a východní Evropy jako vojenského nárazníku. Represivní „normalizace“ v Československu v 70. letech učinila z československé armády pro Sovětský svaz velmi nespolehlivého spojence v jakékoli válečné situaci. Obdobně tomu bylo v Polsku, kde puč polskou armádu ponížil a posílil předsudky a předpojatost vůči SSSR.

Charakter normalizace, prováděné od konce roku 1968 až do sklonku 80. let, pomohl v Československu upevnit režim, který byl přijatelný pro Sověty, ale nepřijatelný pro většinu Čechů a Slováků. Navzdory apatii většiny lidu byl nepopulární pražský režim, jak jsem dokazoval počátkem 80. let, velice zranitelný budoucími komplikacemi vyvěrajícími jak z vývoje ve světě, tak z rozporů uvnitř společnosti.²

Pokud si to Sověti mohli jakžtakž dovolit, platili za požadovanou politickou a ideologickou konformitu Československa jistou ekonomickou cenu. Jejich „platební“ schopnost však v tomto směru významně poklesla, když shledali, že jejich hlavní úspěch 70. let - tj. udržování regresivního statu quo - se stal velkým kamenem úrazu a jedním z hlavních zdrojů ekonomické stagnace v 80. letech.

Bez ohledu na to, jaká by mohla být skutečná hodnota socialismu s lidskou tváří v Československu, revidovala potom většina starších sovětských analytiků koncem 80. let hodnocení rozhodnutí o invazi ze srpna 1968. Pochopila totiž, že se jednalo o nešťastnou volbu ve prospěch represivního konzervativního vývoje nejen v Československu a ve východní Evropě, ale i v SSSR, o volbu, která napomohla konsolidaci konzervativních sil v celém regionu a po dvě desetiletí (přinejmenším do zrodu hnutí Solidarita v letech 1980-1981) vyloučila jakoukoli možnost směřovat v bloku k větší pluralitě, o volbu, která i v samotném Sovětském svazu způsobila zmrazení jeho vlastní reformy a tak se - jak přiznal Gorbačov v roce 1990³ - dostal SSSR do slepé uličky „stagnace“.

Faktorem, který snad nejvýmluvněji hovořil pro tuto změnu v sovětském myšlení, bylo poznání ceny invaze. SSSR se totiž - a to je další ironie osudu - stal ve skutečnosti obětí relativně úspěšné intervence v Československu, která sehrála roli jakéhosi modelu

² Viz Valenta, J.: *Soviet Policy toward Hungary and Czechoslovakia*. In: *Soviet Policy in Eastern Europe*. Yale University Press, 1984, s. 93 - 124.

³ Viz *Izvestija*, 24. 5. 1990, s. 4

a podnětu pro intervence budoucí. Brežněvovský vojensko-intervencionistický recept na řešení mezinárodních konfliktů pokračoval po srpnu 1968 spoluintervencemi s Kubou (v Angole v letech 1975-1976 a v Etiopii a jižním Jemenu v letech 1977-1978) a s Vietnamem (v Kambodži v roce 1978). Tento trend kulminoval intervencí v Afghánistánu v roce 1979 a nepřímou intervencí v Polsku v letech 1980-1981. Jak jsem vysvětlil v eseji *Z Prahy do Kábulu*⁴ a jak napsal i Viktor Šejnis: „Tento krok (invaze do Československa) se zdál být úspěšným... V relativně krátké době se společenská situace v Československu vrátila k obvyklému pořádku a cena, která za to musela být zaplácena, se zprvu zdála dokonce skromná. To bylo povzbuzující. Nyní mohly být získané zkušenosti využity ve vlastní zemi (SSSR) a poté uplatněny i v Afghánistánu.“⁵

Souvislost mezi těmito dvěma intervencemi poznal dokonce i bývalý člen sovětského politického byra Kirill Mazurov, jeden z režisérů intervence v Československu v roce 1968. Řekl, že „existuje přímé spojení mezi Prahou v roce 1968 a Afghánistánem v roce 1979. Když se rozhodli (sovětské vedení) vyslat vojenské jednotky do Afghánistánu, není pochyb o tom, že brali v úvahu i zkušenosti z Československa.“⁶

Stejně smýšlel i sovětský generál Ivan Jeršov, který byl příslušníkem štábu invazních vojsk Varšavské smlouvy, když řekl: „Jedenáct let po Praze šly naše síly do Afghánistánu stejným způsobem. To se periodicky opakuje a my potřebujeme záruku, že se tak nestane znovu.“⁷

Sovětská invaze do Afghánistánu měla svým způsobem větší účinek na světovou politiku než invaze do Československa. Jak jsme viděli, nezměnila invaze roku 1968 významně celkový charakter vztahů mezi Východem a Západem, protože ji Západ interpretoval jako čistě defenzivní krok k zachování politické stability v sovětské zájmové sféře. Invaze do Afghánistánu byla odlišná. Nebyla ani integrální součástí ofenzivy ke kontrole situace v Perském zálivu, ani variantou, do níž by byli Sověti nedobrovolně zataženi z důvodů obrany. V Moskvě sice byla pokládána za defenzivní, ale oproti invazi do Československa měla zjevné ofenzivní prvky s vážnými implikacemi pro Spojené státy. Invaze do Afghánistánu byla výzvou pro tvůrce americké politiky; pomohla jim pochopit skryté sovětské úmysly, zpochybnila sovětské představy o zmírňování napětí a o jejich cílech v klíčově významných oblastech Perského zálivu a Arabského moře.

Fakt, že se Československo nepostavilo proti sovětským ozbrojeným silám vojensky a že Sověti použili maximální síly a minimálního zjevného násilí, jim pomohl po roce 1968 udržet politické náklady akce na nižší úrovni, než se očekávalo. V Afghánistánu však oba tyto faktory chyběly. Afghánci se postavili na ozbrojený odpor a s podporou Spojených států, Pákistánu a dalších muslimských národů i Číny přinutili Sověty, aby v roce 1988 svá vojska stáhli. Po odsunu následovalo přehodnocení afghánské krize, které připravilo - dá se říci teprve - půdu pro nové retrospektivní hodnocení předchozích intervencí, včetně intervence do ČSSR.

Ti, kdo v Sovětském svazu kritizovali invazi do Afghánistánu a Československa i vojenské zastrašování Polska, tak činili s odůvodněním, že obojí představovalo arogantní a nadměrné použití síly ve světové politice a odráželo nedemokratický, centralizovaný styl, kterým skupina starých politických špiček a hlavních byrokratů mohla zcela nekontrolovaně rozhodovat o válce nebo míru. V zájmu zabránit budoucím „Afghánistánům“ a „Československům“ dospěli hlavní Gorbačovovi poradci k názoru,

⁴ Viz Valenta, J.: *From Prague to Kabul*. In: *International Security*, č. 8/1990, s. 114 - 141.

⁵ *Izvestija*, 13. 10. 1989, s. 6.

⁶ Interview s K. Mazurovem. In: *FBIS - Eastern Europe*, 7. 9. 1989, s. 27.

⁷ Interview s gen. Ivanem Jeršovem. In: *New York Times*, 21. 9. 1989, s. 6.

že Sovětský svaz musí deideologizovat tvorbu své politiky, přestat klást důraz na použití síly při provádění politiky a demokratizovat rozhodovací proces. Kromě jiného se účastníci diskuse o těchto otázkách pokoušeli zjistit, kdo, co a kdy věděl o Afghánistánu (a také o Československu - bohužel, zde jen v mnohem menším rozsahu). Připomíná to nejen americkou analýzu vietnamského problému metodou „post-mortem“, ale také kontroverze obklopující skandály Watergate a Irangate. V Sovětském svazu při hledání obětí beránek mohli dotčení tvůrci politiky tvrdě popírat, zatímco jejich nesouhlasící poradci - kteří předvídavě uložili pro futuro své písemné protesty do sejfů - byli zprvu buď přemoženi, nebo s nimi nikdo nekonzultoval. Proto bylo rozhodování o invazi jak do Afghánistánu, tak do Československa součástí jakéhosi podivného, přímo kufkovského politického systému, v němž klíčoví byrokraté a konformní poradci se starým způsobem myšlení a organizačními instinkty říkali Kremlu pouze to, co si přál slyšet.⁸ I kdyby byl Brežněv rozšířil rozhodovací okruh v Nejvyšším sovětu, byla by v jeho umrtveném systému mechanicky souhlasící opozice rozhodnutí o invazi do Československa a Afghánistánu nepochybně podpořila.

Pražské jaro - předchůdce perestrojky?

Jak jsem uvedl, při přehodnocování Afghánistánu se již o invazi do Československa uvažovalo kriticky, ale jen nedostatečně. Přesto se aspoň interně zjišťovalo - asi ne bez údivu či obav -, že přes mnoho významných rozdílů jsou si Dubčekův socialismus s lidskou tváří a Gorbačovova perestrojka v některých základních rysech podobny. Jako Dubček koncem 60. let, tak i Gorbačov si koncem 80. let postupně uvědomoval, že ortodoxní leninské koncepce vertikálně organizované avantgardní strany a demokratický centralismus musejí být podrobeny radikální restrukturalizaci (perestrojka), otevřenosti (glasnosť) a dialogu. Ačkoli se odlišovali v rozsahu a intenzitě navrhovaných reforem, Dubček i Gorbačov chápali, že se strana musí reformovat. Ani jeden z nich však nezavrhl leninské zásady úplně.

Dubček byl označen za kontrarevolucionáře a v roce 1969 odstraněn z funkce. Politického návratu se dočkal v listopadu 1989. V té době vhodně srovnal filozofické základy pražského jara s perestrojkou - také v odezvu na opožděné přiznání Gorbačova, že sovětským programem je i humanizace socialismu. „Právě jsem zjistil, že M. S. Gorbačov, nejvyšší představitel SSSR, prohlásil v moskevské Pravdě, že cílem sovětské společnosti je socialismus s lidskou tváří. Vidím v tomto stanovisku velmi mnoho a připomíná mi naše dřívější těžké začátky! Jsem velice rád nejenom proto, že jsem se dožil tohoto prohlášení, ale hlavně a především toho, že tento humánní ideál žije dál, nezávisle na těch, kteří se marně snažili jej potlačit.“⁹

Dubček dále viděl svou cestu jako „jistý druh pokračování pražského jara a jistě morální zadostiučinění statisícům jeho aktivních účastníků“.¹⁰

Dubček však nebyl jediný, kdo srovnal pražské jaro a perestrojku. Například člen Nejvyššího sovětu a spisovatel Daniil Granin tak učinil, a to v otevřeném dopise v časopisu Moskovskije novosti, adresovaném reformistickým druhům v Československu ještě krátce před československou revolucí na podzim roku 1989: „(Dubčekovo pražské jaro) bylo první perestrojkou v socialistických zemích a my jsme tuto perestrojku rozdrtili a pošpinili... Byla to kolektivní vražda. Kolik životů a osudů

⁸ Viz Valenta, J.: No more Afghanistan? In: Afghanistan: One Year After. New Delhi 1990. Sovětská publikace zahrnující eseje bývalého ministra zahraničních věcí SSSR E. Sevardnadzeho.

⁹ Viz Mladá fronta, 27. 11. 1989, s. 3.

¹⁰ New York Times, 29. 12. 1989.

¹¹ Moskovskije novosti, 26. 11. 1989.

bylo zničeno,“ ptal se Granin, „a kolik rozčarování, hněvu a křivd se za ta léta nahromadilo proti vašim vlastním dogmatickým triumfujícím stalinistům a proti nám, jejich sponzorům a ochráncům!... Kdyby Brežněvova klika nezardousila vaši perestrojku, jak mnohem lehčí by to bylo dnes pro nás, jaké cenné zkušenosti jsme mohli mít. To je pravděpodobně pro nás to hlavní ponaučení.“¹¹

Zda by byl „socialismus s lidskou tváří“ úspěšný, je v této diskusi irelevantní. Pro mnohé byl utopickou fantazií, ale pro sovětské obhájce radikální reformy bylo pražské jaro vzorem, tak jako bylo inspirací eurokomunistickému hnutí z konce 70. let. Toto „jarní“ myšlení, které začalo vzkvétat v Sovětském svazu v souvislosti s 20. výročí srpnové invaze, se ostře rozcházelo s ortodoxií v Československu, v NDR, v Bulharsku i v samotném SSSR, a to až do podzimu 1989. (Nadále se rozchází s existující ortodoxií na Kubě, v Severní Koreji a v Číně.)

Existuje ovšem mnoho základních diferencí mezi pražským jarem a perestrojkou, kterých si je Dubček, jak mi řekl v srpnu 1991, vědom.

Za první. Dubček a jeho kolegové se pokoušeli o pluralizaci socialismu v malé, relativně homogenní a vyspělé zemi se silnými demokratickými tradicemi. Platilo to zejména pro české země - pro Čechy a Moravu. V dnešním SSSR, s výjimkou neruských pobaltských republik a Zakarpatské Ukrajiny, nikdy demokratické tradice nebo větší zkušenosti s pluralismem neexistovaly.

Za druhé. Gorbačovův tým prováděl zahraniční politiku, která svým dosahem a významem přesahovala cíle československého experimentu. I když se stěží jedná o velký politický projekt nebo komplexní teorii mezinárodních vztahů, nové sovětské myšlení je exkluzivním souborem myšlenek, které znamenají ústup z ambiciózních imperiálních pozic Brežněvovy éry. Uskutečňování nového myšlení sovětským ministerstvem zahraničních věcí pod vedením Eduarda Ševardnadzeho (1985-1990) přispělo k restrukturalizaci nejen sovětské, ale i světové politiky. Patří do ní snížení počtu jak jaderných, tak konvenčních zbraní supervelmocemi a vyřešení několika regionálních konfliktů. Toto nové politické myšlení také dalo Sovětům racionální zdůvodnění vojensky neintervenovat v době osvobozování středoevropských a východoevropských zemí na podzim roku 1989.

Za třetí. Československé reformy měly jen krátké trvání, protože byly diametrálně změněny invazí Varšavské smlouvy. Perestrojka se střetává s podobným problémem, který však je vnitropolitického původu. Nelze odhadnout, jak daleko by byly šly československé reformy, zda by se dostaly dál než to, co dnes známe jako perestrojku. Byli by se českoslovenští reformátoři setkali se stejným druhem vnitřního protestu, kdyby nebylo invaze Varšavské smlouvy? Není možné určit, zda by Dubček tyto reformy změnil, jak věří někteří historici. Zkušenosti Polska z roku 1956 naznačují, že by byl zřejmě nucen tak učinit koncem roku 1969, a to v důsledku sovětského nátlaku. Polsko za Władysława Gomułky změnilo reformy nastolené v roce 1956 a zdá se, že M. Gorbačov je na počátku roku 1991 nucen jít podobným kursem z podobných důvodů - pod tlakem konzervativních sil - i když jen vnitřních.

Další možnost, kterou měl Dubček, bylo dovolit československému socialismu větší pluralizaci a eventuálně úplnou demokratizaci. Jediná správná odpověď na otázku, co by se stalo, je, že to nevíme. Lze pokládat za možné, že kdyby mu to bylo umožněno, dovedl by reformy k jejich logickému cíli, tak jako se o to pokoušel Imre Nagy za jiných okolností v Maďarsku v roce 1956 a jak se o to pokouší Jelcin v Sovětském svazu v roce 1991. Avšak takový vývoj by byl pravděpodobně postupný a respektoval by sovětské bezpečnostní zájmy ve východní a střední Evropě.

Je poučné srovnávat tyto procesy i jejich iniciátory. Vývoj Dubčekova myšlení za

¹¹ Moskovskije novosti, 26. 11. 1989.

poslední dvě desetiletí dalece překročil původní ideje pražského jara. Vyplynulo to z našeho rozhovoru v srpnu 1990. Dubčekova jedenadvacet let dlouhá metamorfóza po traumatu z invaze, politické pronásledování, veřejné ponižení a velké duševní utrpení a poté neočekávaný politický návrat jsou něco, co Gorbačov nezažil. V podmínkách změny a růstu jsou Dubčekovy zkušenosti spíše srovnatelné se zkušenostmi Borise Jelcina, který - byť v mnohem kratším období (1987-1991) - také zažil ponižující pronásledování a poté politický návrat. Ponecháme-li stranou řadu diferencí, prošli Jelcin a Dubček podobnou hlubokou duševní transformací, která nakonec vyústila v naprosté odmítnutí leninismu a jakéhokoli druhu komunismu.

Sovětská vojenská ne-intervence, 1989

Gorbačovovo nové myšlení versus politika ve východní a střední Evropě nebylo ani produktem nové teorie mezinárodních vztahů, ani impozantní strategií směřující ke „společnému evropskému domu“. I když pro západní vědce může být pohodlné uvažovat v těchto kategoriích, při vysvětlování revolučních změn v tomto regionu to nepomáhá. Gorbačovovy reformy doma a jeho nové myšlení v zahraniční politice v období 1985-1989, zvláště podněty pro řešení trvajících regionálních konfliktů, pomohly podkopat ortodoxní leninské režimy v Československu, NDR, Bulharsku a Rumunsku. Bylo to v podstatě neúmyslné, nejednalo se o konkrétní sovětskou strategii revolučních změn ve východní a střední Evropě. Postupně a záměrně byly - také v souvislosti s přehodnocením invaze do Československa - měněny požadavky považované za nutné pro sovětskou národní bezpečnost v tomto regionu. Perestrojka a nové myšlení, zformulované a šířené v atmosféře glasnosti, přestože nyní poněkud zdiskreditované, vytvořily vhodné prostředí, které potřebovali východoevropsští a sovětsští analytici, aby mohli promyslet stávající situaci. Strategické změny v tomto regionu jsou součástí výsledku tohoto nového myšlení.

Sovětská politika v Československu tak jako jinde ve střední a východní Evropě byla před listopadovou revolucí motivována především taktickými úvahami a v podstatě byla konzervující, neboť brala ohled jak na stabilitu regionu, tak na poměr sil v SSSR. Bylo tomu tak přesto, že Gorbačovovi poradci a analytici stále více připouštěli, že pražské jaro může být považováno za předchůdce perestrojky.

Některí sovětské poradci začali projevovali vážné obavy o Československo již v roce 1987, ale většinu politických komandelníků žádný projev neklidu či napětí nevzrušoval. Ti, kteří měli zájem na reformách, se zhržili jmenování Miloše Jakeše nástupcem Gustáva Husáka v nejvyšší stranické funkci. Dověděl jsem se to před československou revolucí v říjnu 1989 od bývalého pracovníka časopisu *Otázky míru a socialismu*. On i jiní sovětské poradci by byli rádi viděli, kdyby tuto funkci převzal reformně smýšlející a pragmaticky uvažující premiér Lubomír Štrougal. Jakeš byl jmenován pravděpodobně pro své velmi dobré kontakty s moskevskými konzervativními kruhy a proto, že byl silně podporován konzervativními silami v Československu. „Kdyby byl zvolen šéfem strany Štrougal,“ řekl mi sovětský činitel, „nebylo by žádným problémem přehodnotit invazi z roku 1968 dříve.“ To je pochopitelné, protože Štrougal nepatřil mezi konzervativní konspirátory roku 1968.¹² V jednom z polských dokumentů zpřístupněných čs. vládní komisi je sice Štrougal uváděn jako signatář prvního dopisu, kterým byli Sověti žádáni o intervenci, ale pravděpodobně jde o chybu v Brežněvově interpretaci, protože Štrougal nehrál v organizování puče proti Dubčekovi aktivní úlohu. Kdyby byl Štrougal vybrán jako náhrada za Husáka, nebyla by se podle všeho odehrála československá revoluce na podzim roku 1989 nebo alespoň ne stejným způsobem. Štrougal by byl vycházel Gorbačovovu programu více vstříc než Husák nebo jeho nástupce Jakeš, včas by zaregistroval nadcházející revoluční změnu a byl

¹² Viz AK, ZP3.

schopnější ji zvládnout.

Do podzimu roku 1989 byl Gorbačov opatrný, snad až příliš opatrný, aby nesnížil autoritu Husáka nebo jeho nástupce Jakeše. Zaujal však také tolerantní stanovisko k „mužům pražského jara“ a jejich stoupencům. Za své návštěvy v Československu v roce 1987 například požadoval umírněný postoj k reformistům. Dubček mi řekl, že po Gorbačovově návštěvě byl on i jeho rodina zproštěni stálého politického dohledu. V roce 1989 mohl Dubček navštívit Itálii a získat podporu mezinárodní veřejnosti pro požadavek přehodnotit invazi z roku 1968. Později téhož roku byl nucen rezignovat Vasil Bil'ak, který, jak jsem již uvedl, byl jedním z těch, kdo se nejvíce podíleli na spiknutí ve prospěch sovětské invaze. Do Československa přijel Vladimír Lukin a další, kteří v roce 1968 vystoupili proti invazi, aby se sešli s reformátory roku 1968 a s disidenty.

Sovětské zpravodajství o problému invaze 1968 neodpovídalo rozsahu sovětské glasnosti té doby. Články žádající přehodnocení invaze a přímé útoky na Jakešovo vedení nebyly v sovětském tisku před rokem 1989 tolerovány, ale objevily se aspoň narážky na to, že invaze byla chybou a že by to sovětská politika měla vzít v úvahu. Šéf oddělení pro zahraniční politiku v ústavu USA a Kanady dr. Andrej Kortunov, jehož esej požadující takové přehodnocení nebyl v létě 1989 uveřejněn, a jeho kolega dr. Michail Bezrukov výstižně vysvětlili Gorbačovovu neochotu zásadně revidovat svou východní politiku: „... faktem zůstává, že jak slovy, tak činy se M. Gorbačov a jeho spolupracovníci velice snažili nenarušit tradici ve vztazích mezi Sovětským svazem a východoevropskými zeměmi. Je sice pravda, že veřejné přehodnocení vztahů Sovětského svazu s jeho blízkými spojenci bylo zprvu prováděno pomalu. Glasnost tvrdě bojovala, aby získala právo říci sovětské veřejnosti pravdu o východoevropském socialismu... Skutečný zlom nastal teprve, když východní Evropa vstoupila do 'roku revolucí'... Za těchto okolností bylo sovětské vedení stále více kritizováno za zdržení v přípravě SSSR na politické a ekonomické změny ve východní Evropě.“¹³

V letech 1988-1989 se v sovětském tisku objevily některé komentáře, které předvíдалy, že by clona halící krizi roku 1968 mohla být brzy protržena. Ve stejném období sovětský mozkový trast vypracoval srovnání Akčního programu KSC z roku 1968 a závěrů XXVII. sjezdu KSSS z roku 1986. Někteří sovětsí autoři začali srovnávat invazi do ČSSR s invazí do Afghánistánu, zatímco ostatní později kritizovali (pro jistotu mírně) československé úřady za brutální postup při demonstracích v Praze v lednu 1989.¹⁴ Akademik Andrej Sacharov, jeden z těch, kteří se v roce 1968 inspirovali pražským jarem, odsoudil represe vůči československým disidentům a uvěznění Václava Havla v lednu 1989 a ostře kritizoval většinu sovětských sdělovacích prostředků za to, že mlčí nebo tuto politiku podporují.

Od prvního vydání této knihy v roce 1979 jsem vedl neustálý dialog s různými sovětskými činiteli o krizi roku 1968 a o jejích důsledcích. Implicitním argumentem Anatomie rozhodnutí bylo, že Sověti jednoho dne přehodnotí své rozhodnutí. Sovětsí analytici jako dr. Jurij Davidov z ústavu USA a Kanady, jeden z těch, kdo se odvážili v roce 1968 vystoupit proti této invazi, četli mou knihu a s tímto argumentem souhlasili. Několik desítek jiných sovětských činitelů a zkušených analytiků, které jsem pozval do Miami nebo s nimiž jsem se setkal jinde, také, jak se zdálo, souhlasili s tím, že se ortodoxie v Československu jednou rozpadne.

V roce 1988 jsem v rozhovoru s členem Nejvyššího sovětu a redaktorem časopisu Litěraturnaja gazeta Fjodorem Burlatským poznamenal, že sovětská podpora Jakešovi jako nástupci Husáka je považována za stejnou chybu, jakou byla v roce 1956 sovětská

¹³ Viz Nová doba, č. 51/1990, s. 16-17.

¹⁴ Viz např. Moskovskije novosti, 19. 2. 1989, s. 6.; Argumenty i fakty, č. 5/1989, s. 8; Komsomolskaja pravda, 3. 11. 1989, s. 4.

podpora Ernö Göremu, který v Maďarsku nahradil Matyáše Rákosiho. Uvedl jsem, že by bylo v sovětském zájmu vypracovat aktivní strategii na podkopání ortodoxie jak v Praze, tak v Berlíně a Sofii. Burlatskij slíbil, že bude o této otázce diskutovat se svými kolegy v sovětském parlamentu. Ačkoli nebyl aktivním oponentem invaze roku 1968, přece jen šel aspoň tak daleko, že když ho brežněvovci odstranili z aparátu ústředního výboru po pádu Chruščova v roce 1964, odmítl příležitost rehabilitovat se v roce 1968 tím, že by psal články schvalující tuto invazi. To všechno ukazuje, že pod zjevným pláštíkem konsensu to v létě 1988 mezi sovětskou politickou elitou kolem „případu Československo“ značně vřelo. Nebylo proto překvapující, že se Sověti pokusili podkopat Jakešovo vedení. Ale to přišlo teprve za pět minut dvanáct - na podzim roku 1989, krátce před „něžnou revolucí“.

V létě 1989 - několik měsíců před ní - probíhalo přehodnocování intervence roku 1968 ve Varšavě a v Budapešti a bylo o něm diskutováno i v Moskvě. V roce 1968 tlak východoevropských i sovětských obhájců intervence pomohl antireformistům v Československu obnovit komunistickou ortodoxii, ale v roce 1989 tlak východoevropských demokratů a některých sovětských stoupenců radikální změny přispíval ke svržení koalice, která se stala jádrem ortodoxního československého režimu. Lze soudit, že v říjnu 1989 dospěli Jakeš a jeho stoupenci k názoru, že činnost opozice v Československu nabyla mezinárodního charakteru nejen díky svým přívržencům na Západě, ale i vlivným silám v sousedním Polsku a Maďarsku a také díky akcím „různých“ skupin v SSSR.¹⁵ V srpnu 1989 Sejm, demokratický polský parlament, schválil rezoluci označující invazi roku 1968 za akt pošlapávající právo na sebeurčení a omluvil se za polskou účast na ní. Od počátku roku 1989 pomáhali aktivisté Solidarity československým disidentům tím, že tiskli v češtině různé publikace proti Jakešovu režimu.

Maďarská socialistická dělnická strana, ačkoli její moc v srpnu 1989 slábla, se také pokusila distancovat od vojenské invaze. Operovala s tím, že, jak jsem uvedl v předcházející kapitole, vedení Jánose Kádára původně obhajovalo politické řešení krize. Rovněž někteří polští a maďarští disidenti přijeli dne 21. srpna 1989 - v den výročí invaze - do Prahy protestovat. Maďarské a polské sdělovací prostředky se opětovně zmiňovaly o nutnosti přehodnotit invazi z roku 1968 a o totéž se snažili i někteří sovětsí analytici.

Vedoucí sovětsí činitelé, jakož i činitelé z NDR se formálně distancovali od invaze teprve po revoluci. Na rozdíl od velmi nákladné invaze do Afghánistánu byla invaze do Československa oficiálně přehodnocena až koncem roku 1989, před „sametovou“ revolucí. Do té doby bylo také oficiálně tabu kritizovat sovětskou podporu Jakešovy vlády. Ať se to zdá jakkoli nevěrohodné, byl Granin, autor již zmíněného dopisu projevujícího lítost československým přátelům, obviněn činitelem ústředního výboru KSSS ze spáchání neodpustitelné politické chyby. (Podle sdělení redaktora časopisu Moskovskije novosti Jegora Jakovleva.) Zřejmě až do revoluce roku 1989 existovala mezi Prahou a Moskvou tichá dohoda zakazující Moskvě kritizovat invazi roku 1968.

Sovětské lavírování kolem československé otázky mělo řadu příčin. Za prvé, až do podzimu 1989 někteří z Gorbačovových kolegů v politickém byru - například Jegor Ligačov - nadále obhajovali staré myšlení, pokud jde o sovětský postoj ve střední a východní Evropě, a spolu s generalitou kritizovali tým Gorbačov-Ševardnadze za to, že „bourají socialismus“, a za „ideologickou kapitulaci“. Východoevropskou politiku těchto státníků sarkasticky napadali jako „takzvané vítězství naší diplomacie, která vytlačuje Sovětskou armádu bez boje ze zemí, které naši otcové osvobodili“.¹⁶

Avšak i sovětsí vedoucí činitelé oddaní „novému myšlení“ jako bývalý ministr

¹⁵ Izvestija, 15. 10. 1989, s. 4.

¹⁶ Viz Meissner, B.: The XXVIII CPSU Party Congress: Domestic and Foreign Policy, č. 1/1991, s. 37-47.

zahraničních věcí E. Ševardnadze (který chápe shodné rysy pražského jara a sovětské perestrojky) si dávali pod tlakem konzervativců pozor, aby neodsoudili invazi a tím nedestabilizovali československý režim. Gorbačov a Ševardnadze totiž propadali omylu, že v Československu jakási stabilita existuje. Na rozdíl od Afghánistánu a Polska se zdálo, že Spojené státy na Československo zapoměly a že v něm odpor ztělesňuje jen několik desítek disidentů. I když Miloš Jakeš brzdil vliv perestrojky a hlavně glasnosti, jeho režim nadále uznával sovětskou hegemonii ve východní a střední Evropě. Konečně, mnoho sovětských činitelů, jak jsem zjistil při návštěvě v Moskvě koncem října a počátkem listopadu 1989, se domnívalo, že československá politická kultura na rozdíl od Afghánistánu nebo i Polska nenapomáhala k uskutečnění celonárodní revoluce či všelidového odporu. Jistý sovětský činitel mi v Moskvě v říjnu 1989 řekl: „NDR může explodovat, ale v Československu se to nestane, protože Čechoslováci, jak všichni víme, nebojují, ale mají rádi své pivo.“ (To byl také názor sovětského ministra obrany maršála Grečka v roce 1968, podle něhož se Češi a Slováci budou v případě invaze chovat jako „dobrý voják Švejk“. Podobný názor celkem vzato sdílela v té době i většina politiků a analytiků ve Washingtonu.)

Zatímco se tedy oficiální sovětský názor na invazi roku 1968 až do listopadu 1989 nezměnil, byli někteří sovětsští činitelé v té době zneklidňováni měnící se situací v Československu a v NDR a dokonce předvíдали nadcházející změny. Za návštěvy v Moskvě v říjnu 1989 jsem zjistil, že nejradikálnější sovětsští analytici a činitelé byli především zneklidnění možným krveprolitím v případě, že by Jakeš nebo Honecker podnikli proti demonstrantům útok podobný úderu proti demonstrujícím čínským studentům na náměstí Nebeského klidu, čímž by vážně ohrozili ofenzívu nového myšlení. V diskusích se sovětskými činiteli z ministerstva zahraničních věcí a s analytiky v sovětské akademii věd koncem října 1989 jsem si však všiml velkého zájmu o krizi ve východní Evropě, o to, jaké bude mít následky, přičemž převažoval názor, že je třeba provést hluboké změny jak v Berlíně, tak v Praze. Ve skutečnosti Sověti uvítali i pád berlínské zdi. Vyvodil jsem si z toho, že sovětské činitelé uvažují o vážných krocích k povzbuzení těchto změn. Tento můj dojem ještě zesílil při setkáních s různými poradci. Například vlivný poradce z ministerstva zahraničních věcí v Moskvě mi počátkem listopadu 1989 řekl, že koncem roku nastanou významné změny jak v Československu, tak v NDR.

V rozhovorech s několika sovětskými analytiky a činiteli na podzim 1989 jsem tvrdil, že kdybych měl radit sovětskému vedení, pobízel bych je k tomu, aby aktivně podkopávalo pozice Jakeše a Honeckera a požadovalo na nich, aby přešli krveprolití a politické porážce. V Československu bych pak usiloval o to, aby se k moci vrátili reformátoři z roku 1968 Dubček a Mlynář.¹⁷ K mému překvapení se sovětské partneři v diskusích mému návrhu nesmáli, jak jsem původně předpokládal. Tak jako každý jiný jsem nechtěl věřit, že by revoluce v Československu mohla být celonárodní nebo demokratická a nacionalistická svým charakterem. Jak potvrdil jeden sovětský pramen na podzim 1989, každý myslel, že revoluční změna může přijít jedině prostřednictvím „reformovaných komunistických stran, které si dokáží udržet moc a dohlédnout na to, aby jejich země zůstaly členy socialistického společenství“.¹⁸ On i všichni ostatní podceňovali vůli československého lidu provést antikomunistickou, demokratickou změnu.

¹⁷ Tato dvoutýdenní návštěva v SSSR se uskutečnila v předvečer československé revoluce. V Moskvě jsem byl pozván americkým velvyslancem Jackem Matlockem na recepci uspořádanou na počest Z. Brzezinského. Recepce, již se zúčastnili přední sovětské činitelé i vědci a hostující američtí vědci, probíhala ve smířlivém duchu. Brzezinski poskytl interview ústřednímu stranickému listu Pravda. V duchu glasnosti jsem byl požádán o článek pro *Novoje vremja*. Je neuvěřitelné, že ještě v oné době přineslo Rudé právo zprávu, že jeho čtenáři mají námítky proti Brzezinskému návštěvě v Moskvě. (*Viz Rudé právo*, 3. 11. 1989.)

Rozhodující silou v revoluci roku 1989 nebyla reforma komunistické strany nebo jejího křídla, jako tomu bylo v roce 1968, nebo zapojení sovětských diplomatů údajně - jak tvrdili extremisté v Československu i v SSSR - spolupracujících s Občanským fórem Václava Havla a Jiřího Dienstbiera. Někjaké kontakty mezi vedením Občanského fóra a sovětským velvyslanectvím však existovaly. Jak přiznali někteří sovětští a českoslovenští činitelé a analytici, s nimiž jsem hovořil v letech 1989-1991, byli zmiňovaní sovětští diplomaté v poslední chvíli zapojeni do snah odstranit konzervativního Jakeše a nahradit ho reformně smýšlející osobností - nejspíš premiérem Ladislavem Adamcem. (Mluvílo se i o reformistickém vůdci žijícím v exilu Zdeňku Mlynářovi - ten ovšem jakékoli své ambice popřel.) KGB pravděpodobně také učinil určitá opatření k podpoře této politiky. Dověděl jsem se to v četných interview, které jsem vedl v Praze a v Moskvě v letech 1989-1991.

Snaha Moskvy napomoci aspoň na poslední chvíli změnám měla jistě svůj smysl. Zvláště pozitivní bylo, že zjevně pomohla zabránit represím za použití ozbrojených sil. Avšak rozhodující silou revoluce 1989 se stal československý lid pod vedením Občanského fóra. Nepokouším se zde analyzovat složitý proces sovětské politiky vůči československé pokojné revoluci roku 1989. Chci pouze shrnout, že většina sovětských vedoucích představitelů Gorbačovovy éry měla různé představy o národní bezpečnosti, které se lišily od představ jejich předchůdců z éry Brežněvovy.

Konzervativní leninské režimy se zhroutily jeden po druhém a vytvořily tak to, co sovětští reformně smýšlející analytici označují za novou zónu odcizení ve střední Evropě, vinoucí se tentokrát podél západní hranice SSSR. V důsledku tohoto šokujícího poznání a ve snaze zmírnit odcizení těchto zemí Gorbačovovo vedení konečně oznámilo oficiální přehodnocení rozhodnutí z roku 1968. Potvrdilo, že tato „slavná mise na záchranu socialismu“ v Československu byla lži a že Brežněvovo politbyro nakonec zaujalo „postoj jedné strany (proti druhé) ve vnitřním sporu v Československu“. Podle oficiální revize bylo rozhodnutí z roku 1968 výsledkem „nevyrovnaného, neadekvátního přístupu“ a „vměšováním se do záležitostí spřátelené země“. Tudiž rozhodnutí z roku 1968 bylo nejenom „nepodložené“, ale ve světle „všech dnes známých faktů chybné“.¹⁹

Gorbačov, relativně úspěšný v zahraničí, selhal doma. Ačkoli doma glasnost povzbuzoval, odmítal (ještě počátkem roku 1991) opravdovou demokratizaci po vzoru střední a východní Evropy. Pravdou je, že se nejdříve snažil jednáním a osobním přesvědčováním zabránit působení nacionalistických a pluralistických hnutí v pobaltských republikách. Potom se však uchýlil k zastrašování a k ekonomické blokádě. Vojenská intervence byla odvrácena především pod tlakem USA (včetně zastřených hrozeb o zrušení květnového summitu 1990 ve Washingtonu) a poté tlakem ze strany Borise Jelcina, nově zvoleného prezidenta Ruské republiky, který se rozhodl blokádu Pobaltí ignorovat.

Sovětské chování ve většině zemí střední a východní Evropy efektivně zvrátilo leninskou představu o národní bezpečnosti, což byl opravdu revoluční čin. Ale vnitřní politika SSSR, zvláště vůči pobaltským republikám (jejich anexe Sovětským svazem nebyla akceptována ani lidem těchto zemí, ani Spojenými státy), se od Stalinovy doby příliš nezměnila.

Vžitě metody odumírají jen zvolna. Zprávy TASSu z Pobaltí, vydávané za sovětské intervence v roce 1940, se v mnohém pozoruhodně podobají zprávám TASSu o intervenci v lednu 1991, přičemž intervence v Litvě do určité míry evokují intervenci v Maďarsku, Československu a Afghánistánu. Ve všech těchto případech se k vojenské akci přikročilo na základě údajně žádosti páté kolony „o bratrskou pomoc“. V roce

18 Viz Nová doba, č. 51/1990, s. 16.

19 Viz New York Times, 5. 12. 1989, s. 7.

1991 to byl takzvaný Výbor národní spásy - obdoba československých antireformistů z roku 1968, kteří usilovali o získání moci silou. Úloha Gorbačova v litevské krizi není v době, kdy dopisují tuto knihu, zcela objasněna. Avšak přesto, že to popírá, musí nést plnou odpovědnost. Tato krize a jeho výzva k sovětskému parlamentu k omezení glasnosti vyvolávají opět klíčovou otázku: je pružným a pragmatickým bolševikem, který je ochoten potlačit demokratické síly, nebo je opravdovým radikálním reformátorem, který chce dovést perestrojku k logickému zakončení?

Jelikož se sovětská hegemonie v Československu i jinde výrazně oslabila, nabývají velkého významu prorocká slova sovětského spisovatele Stanislava Kondrašova: „Kdykoli je na historii a vůli lidu provedeno násilí, musí být za něj dříve či později zapláceno, a čím později se tak stane, tím je vyrovnání tvrdší.“ Účet za násilí v roce 1968 byl proplacen spíše později než dříve, po dvou desetiletích, a vyrovnání bylo pro SSSR tvrdší, než se původně očekávalo. Nyní, když bylo učiněno spravedlnosti zadost, je na mladé generaci, aby vybudovala nové vztahy Čechů a Slováků k Rusům a ostatním národům SSSR - ne na starých předsudcích, ne na povinné lásce či nenávisti, ale na vzájemném respektování, na společných zájmech i těch tradicích, jejichž smysl byl doopravdy pozitivní.

Trvajícím procesem demokratizace v Rusku a jiných sovětských republikách bude rozhodující při budování postrevolučních struktur toho, co je doposud známo jako SSSR. Demokratizační procesy ve východní a střední Evropě, zvláště v Československu, Polsku a Maďarsku, které mají jisté demokratické tradice, by mohly být nápomocny nedokončené revoluci v Rusku, budou-li provedeny bez politických extrémů nebo nacionalistické reakce. Není třeba připomínat, že demokratizace Ruska bude mnohem obtížnějším procesem než proces demokratizace ve střední Evropě, neboť zde sehrají svou roli dlouhotrvající autoritářské postoje, hlouběji zakořeněný leninismus. Československý experiment s demokratizací je však relevantní i pro Rusko. Andrej Sacharov to chápal, když napsal: „Není možné myslet na pražské jaro bez hořkosti“ (a můžeme připojit maďarskou revoluci z roku 1956 a bolestný boj Solidarity za Sověty podporovaného vojenského puče i po něm počátkem roku 1980). „Ale,“ jak Sacharov rovněž zdůraznil, „oheň doutnal v popelu. Doušek svobody, kterého se napili Češi a Slováci, se stal prologem dnešních nekrvavých revolucí ve východní Evropě a v Československu samém. Opět nám jsou příkladem a my se musíme znovu narodit.“

Poznámka:

Tento příspěvek je VIII. kapitolou z knihy Jiří Valenta: *Sovětská intervence v Československu 1968. Anatomie rozhodnutí*, která v těchto dnech vyšla